

МИКОЛА РАДВАНІ – ОРГАНІЗАТОР І ДОСЛІДНИК АРХІВНОЇ СПРАВИ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ

(До 75 – річчя з дня смерті)

ДЕЛЕГАН М. В. (Ужгород)

За роки незалежності помітного розвитку в Україні набули дослідження історії архівної справи, у тому числі і на регіональному рівні. Все більше уваги приділяється персоналіям. Та й взагалі історія архівної справи, складової частини спеціального галузевого напрямку історичної науки, нерозривно пов'язана з біографічними дослідженнями.

Мета даної публікації полягає у висвітленні через біографію особистості розвитку архівної справи на певному історичному відрізку часу та спробі дати оцінку місця і ролі М. Радвані в еволюції архівної галузі на Закарпатті у 20-х роках ХХ століття. Беручи до уваги масштабність діяльності талановитого архівіста, а його життєвий шлях та архівна діяльність пов'язані із містами Тренчін, Трнава, Жіліна та іншими населеними пунктами на Словаччині, столицею Угорщини Будапештом, містом Остригом (Угорщина), Ужгородом та рядом інших міст Центрально – Східної Європи, автор не претендує на повноту дослідження життєвого шляху та діяльності М. Радвані як організатора і дослідника архівної справи на Закарпатті.

Разом з тим, на підставі проведеного дослідження, на наш погляд, можна стверджувати, що значний внесок у становлення і розвиток централізованої архівної системи на Підкарпатській Русі (офіційна назва Закарпаття в період його перебування у складі Чехословацької республіки), зробив саме Микола Радвані.

Ця наукова розвідка присвячується 75 – й річниці з дня смерті Миколи Радвані. Про його життя та діяльність до цих пір автором опубліковано кілька статей, зокрема, у першій частині збірника наукових доповідей Всеукраїнської конференції

„Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи (Київ, 19-20 листопада 1996 р.)» [1] і краєзнавчому журналі „Карпатський край” у 1997 році [2]. Найповніші до нинішнього часу біографічні дані про керівника архівної справи на Закарпатті у 20-х роках ХХ століття, архівознавця, подано у першому випуску бібліографічного довідника „Українські архівісти”, що вийшов у світ у Києві в 1999 році [3]. На підставі зазначених публікацій автора діяльність М. Радвані згадується у підручнику „Архівознавство” [4] та в „Нарисах історії архівної справи в Україні” [5]. Про ініціативність та особисту участь у розвитку архівної справи на Закарпатті М. Радвані йдеться і у 7 випуску „Наукового вісника УжНУ. Серія: Історія” [6]. Однак, тільки в минулому році, в результаті багаторічного пошуку у Центральному історичному архіві в Празі вдалося виявити деякі нові дані щодо життя та діяльності архівіста, які досі були невідомими загалу. А основне те, що цього року, нещодавно, у Державному архіві Закарпатської області (далі – ДАЗО) нами виявлено особову справу М. Радвані та ряд інших документів (останні – буквально на днях, в середині жовтня 2003 року), пов'язаних з ім'ям невідомого архівіста.

Як відомо, на зміну закостенілої монархічної системи дуалістичної Австро - Угорщини, котра не терпіла і жорстоко придушувала будь - які прояви національної самосвідомості населення Закарпаття в політичній, національній, релігійній сферах та сфері культури, прийшла значно демократичніша форма правління Чехословацької республіки [7]. Цілком справедливо слідом за вченими Чехії стверджує професор М. М. Болдичар, що перша Чехословацька республіка була однією

з найдемократичніших держав свого часу [8].

В умовах активізації суспільно - політичного і культурного життя краю, декретом губернатора Підкарпатської Русі від 23 січня 1922 року за № č.j.I – 2302 аі 22 керівником архівної служби краю був призначений Микола Радвані, який до цього часу працював головним архівістом Ужгородської жупи.

Микола Радвані (Radvani Mikulaš, Nikolaus) народився 14 травня 1865 року, зазначено у автобіографії (Curriculum vitae – лат. – М.Д.), написаній ним власноручно в м. Ужгороді 14 січня 1920 року на словацькій мові, у великому населеному пункті Бановец (Banovec) Бановецького округу колишньої Тренчінської, а згодом Нітранської жупи на Словаччині [9]. Однак, у листі (копія) адміністративного відділу Міністерства Чехословацької республіки у справах Словаччини від 24 квітня 1924 року за № 19.897/924 під грифом “конфіденційно”, який зберігся у Державному архіві Закарпатської області, на підставі достовірних джерел, зазначено в документі, повідомляється, що батьківське, тобто справжнє прізвище М. Радвані було „Гебауер”, а „Радвані” - прізвище змадяризоване. („Jeho rodičovske meno bolo „Gebauer”, „Radvani” je meno romagáčene”). Радвані – Gebauer згадується також у листі Президії Міністерства внутрішніх справ на ім'я віце - губернатора Підкарпатської Русі від 5 червня 1924 року за № 7823 та в ряді інших випадків.

Одночасно ми змушені зробити застереження про те, що в особовій справі архівіста, в документах особисто ним складених, трапляється чимало розходжень щодо його біографічних даних, зокрема навчання, роботи і т. ін. Через це всі дані, в міру можливого, піддавалися перевірки, а окремі з них потребують і подальших уточнень.

На час складання М.Радвані зазначеної автобіографії, він був вдівцем. Перша дружина - Грегор Олена (Gregor Elena), 1872 року народження, з якою Микола взяв шлюб 15 серпня 1894 року, померла в 1911 році. Через це він сам виховував трьох дітей: Камілли, 15 червня 1895 року народження, Естер, 26 вересня

1896 року народження і Тітуса, 15 квітня 1898 року народження. Хоча, на той час, двоє старших уже вели практично самостійний спосіб життя – перша дочка працювала в Міністерстві землеробства, а друга – в Міністерстві правосуддя (юстиції) в Будапешті. А найменший син Тітус - був слухачем юридичного факультету в Братиславі.

Другий шлюб Радвані взяв 14 березня 1922 року в Братиславі з Франтішкою Немак (Františka Nemač), яка народилася також у Тренчінській жупі на Словаччині. Діти вже на той час були повнолітніми, а Франтішка і Микола - не молодими: їм було по 56 – 57 років.

Освіту Микола розпочав здобувати у провідних гімназіях (na hlavních gymnasiách) в Тренчіні, Трнаві і завершив у Остригомі у червні 1884 року. Вищу освіту здобув в університеті в Будапешті (1890 р.). Крім того чотири семестри навчався на факультеті теології (до кінця 1886 року) та на юридичному факультеті (у 1901 році), вивчав книгознавство, а також іноземні мови: німецьку, французьку та італійську. М.Радвані мав практику перекладацької роботи із зазначених мов на словацьку, яку він здійснював для потреб владних структур. Згодом він зазначає, що досконало володіє латинською, угорською, німецькою та словацькою, задовільно – французькою та може спілкуватися на чеській і русинській мовах. У 1888 і 1901 роках вивчав основи архівних знань у королівському земському архіві, а у 1904 році – юридичні науки в Будапешті.

З 27 грудня 1888 року [10] до 22 лютого 1922 року перебував на жупній архівній державній службі, зазначається в його особовій справі. Від 27 грудня 1888 року і до кінця вересня 1895 року працював на посадах другого архівіста у місті Тренчін, з 1 (в іншому місці – з 26) жовтня 1895 і до 1 січня 1910 року – головного архівіста Белеградської (Belehradskey) жупи, з 12 січня 1910 року займався систематизацією та впорядкуванням документів у міському архіві, з 11 квітня 1911 року працював у місті Жіліні писарем, з 1913 року і до 24 квітня 1919 року – керівником міського архіву міста Жіліна Тре-

нчинської жупи на Словаччині, а з 24 квітня 1919 року [11] – керівником архіву Ужгородської жупи. Водночас, наголошує Радвані в одному з особисто складених ним документів, у кінці 1901 року він короткий період працював головним жупним нотарем. Під час роботи в зазначених установах захоплювався питаннями бібліографії та історичною літературою, повідомляє архівіст в автобіографії від 14 січня 1920 року. Брав участь у підготовці так званої збірки “Monumenta Juridico Hungarika” (подано за текстом автобіографії - М.Д.) та “A Pallas nady lexikona”. “Я написав багато статей з історії Тренчинської жупи, що публікувалися в місцевій пресі як додатки та котрі я планував видати – і видав”- не без гордості стверджує фанатично відданий архівній справі Радвані.

У листі - рекомендації керівництва Ужгородської жупи від 22 січня 1920 року №7786/1919, адресованому Міністерству у справах Словаччини Чехословацької республіки з нагоди розгляду справи щодо призначення М. Радвані штатним державним службовцем, жупан характеризує його як такого, який володіє найвищими моральними якостями, є висококваліфікованим, старанним, добросовісним і чесним спеціалістом. “З політикою не зв’язаний, національності угорської, але не агресивний. Нині видає себе за словака (Nyni se vydava za Slovaka)” [12].

Цікаво зазначити, що тільки в одному випадку, а саме в особовій справі від 15 березня 1921 року, написаній ним власноручно, Радвані вказуючи, що він угорської національності, тут же в квадратних дужках додає – німецького походження.

Таких працівників, як рекомендований, завершує свого листа жупан, є дуже мало, та особисто пропонує призначити його на штатну державну службу. В результаті, рішенням Міністерства Чехословацької республіки у справах Словаччини, згідно повідомлення Цивільного управління Підкарпатської Русі від 18 лютого 1920 року № 1642 pres. adm. Радвані був призначений керівником архівної служби Ужгородської жупи з наданням йому зарплати згідно з штатним розписом державного службовця VIII рангу “...až do ko-

pešneho rozdeleni župí”, йшлося в повідомленні (Радвані, як зазначалося вище, вказує, що на цю посаду він був призначений ще в 1919 році). Однак на згаданій посаді йому прийшлося працювати недовго. Керівник жупного уряду в Ужгороді у листі, адресованому Цивільному управлінню Підкарпатської Русі від 8 липня 1921 року № pres.4580 ai 21, незважаючи на офіційний зміст, повідомляв із неприхованим піднесенням про те, що “зважаючи на працездатність та надзвичайну старанність головного архівіста місцевого уряду Мікулаша Радвані, а також з огляду на наукову роботу, яку він подав з власної ініціативи і яка дуже добротно виконана, зразкова, та беручи до уваги факт утворення земського архіву Підкарпатської Русі, пропоную затвердити його керівником земського архіву Підкарпатської Русі з присвоєнням йому VII рангу державного службовця I ступеня” [13]. Обсяги роботи були, скажемо без перебільшення, величезні, а повоєнне життя складне та дороге... Радвані змушений був просити керівництво краю підвищити йому розмір заробітної плати. І по нинішніх мірках суспільного життя стається просто таки диво – лаконічно та конкретно 28 липня 1920 року резолюція віце – губернатора Підкарпатської Русі Благи зобов’язує клерків взяти звернення архівіста “до безумовного виконання”. Нині б таку оперативність у вирішенні звернень громадян, - того ж таки дня надходить офіційна відповідь про те, що “прохання (Радвані – М.Д.) швидко вирішене” [14]. А в графі формуляра щодо рівня його кваліфікації за всі роки, за які збереглися документи в Держархіві області, зазначено – дуже добра (velmi dobry). Та й взагалі, значна частина документів особової справи рясніє найвищими оцінками діяльності і особистих рис М. Радвані: velmi spůsobni, velmi pilni, besvadne, prvotridni, velmi schopny a svedomity.

Медична довідка міського лікаря в Ужгороді Юліана Пелеха від 31 травня 1919 року, видана на запит жупана за № 1316/1919 підтверджує, що Микола Радвані цілком здоровий та може нести державну службу (“...pokladam ho za schopneho k uradovaniu”).

Присягу державного службовця приймав три рази: 29 грудня 1888, 24 квітня 1919 та 15 січня 1920 років.

З призначенням керівником архівної служби йому було доручено здійснити аналіз стану архівної справи Підкарпатської Русі. Зокрема, рішеннями Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі від 21 лютого і 21 квітня № 5754 та 8112 (у листі М. Радвані від 12 грудня 1924 року номери помилково названі навпаки – М.Д.) було доручено земському архівісту Радвані внести пропозиції щодо організації архівної справи Підкарпатської Русі, а рішення від 3 листопада та 1 грудня 1922 року № II – 6666 та № 7491 pres. вимагали від нього проведення необхідної роботи щодо систематизації і впорядкування архівних документів в Берегові та Севлюші; рішення від 3 березня 1923 року № II – 1319 pres. аі 23 ставили завдання організувати земський архів та центральний метричний уряд, зазначає М.Радвані [15]. Впродовж 1922 року [16] М.Радвані побував в усіх найбільших архівах краю, вивчив їх стан та підготував ґрунтовні звіти. Судячи за змістом документів, що залишилися за результатами його діяльності, земський архівіст був людиною всебічно розвиненою, дуже енергійною, відданою своїй справі та ініціативною. Тому цілком зрозуміло, що на підставі зазначених звітів вже у 1922 році він вперше видав в Ужгороді на німецькій мові книжку під назвою „Архіви Підкарпатської Русі” [17], в якій намагався подати аналіз основних документальних зібрань та загальну характеристику найбільших архівів Підкарпатської Русі. Тираж книжки був незначним [18]. Всі витрати по її випуску взяв на себе відділ шкіл Крайової адміністрації Підкарпатської Русі. В продаж книжка не надійшла. Незважаючи на те, що книжка вийшла у світ за дуже короткий час, вона одержала досить широке міжнародне визнання, про що свідчать прохання надіслати книжку адресатам різних країн Європи. Зокрема, запити на книгу поступили із Національного архіву Німеччини, Угорської національної бібліотеки ім. Сечені (Будапешт), Карлового університету (Чехословаччина, Прага) та інших науково - культурних центрів.

Дослідження крайового архівіста було надіслано президенту Чехословацької республіки, зазначається в листі шкільного відділу Підкарпатської Русі від 9 жовтня 1922 року. А 20 жовтня 1922 року у відповідь на запит того ж таки шкільного відділу, Радвані надсилає два примірники своєї книги і на його адресу. З проханням надіслати кілька десятків примірників книги до М. Радвані надійшов лист із Міністерства шкільництва та народної освіти Чехословаччини [19].

У кінці листопада 1922 року, на прохання шкільного відділу, рецензію книги здійснив відомий історик краю Василь Гаджега. Він високо оцінив науковий доробок крайового архівіста (достойну оцінку сій книзі подав – ДАЗО. – Ф.28. – Оп. 4. – Спр. 5857. - Арк. 18) і вважав її основою подальшого розвитку архівного будівництва в краї, віддаючи належне при цьому його автору. „Всі бо архіви... в таком смутном состоянїи находятся, что через беспорядок употребляти не мож их, - з жалем констатуе В. Гаджега. – **Сим же само собою предстала идея: поставити един Крайовий Архив**”. Далі історик стисло характеризує процес появи праці М. Радвані. „На представлення Крайового Архивара возвало Цивильное Правительство Подкарпатской Руси его подати начерк и проект новосозданого Крайового Архива, и се 21 февр. 1921 числ. 8112. Презид. По предложению генеральной [ради – слово не читается – М. Д.] и ориентаци[й]но из нова возванн был Кра[е]в.Архивар: зробити предуготовительні роботи дня 21 апріля 1921 число 5754 Pres. – **В одповідь на сіє возваніє явилося подвопросное сочиненіє автора...** Оцінка каждого архива фахова, - зазначає Василь Гаджега, – но легко понятна и нефаховим (не спеціалістам – М.Д.), и понеже доста коротка – об’єм пару листов ... интересантна может бити и простым читателям. Ся оцінка держит от стр. 13 – 112. Посему добавляет автор нікі (деякі – М. Д.) документи як додаток от стр. 115 – 140, и содержанием заключает.

Опис сей о Архивах нашей Подкарпатской Руси основно и кратко выробленной безусловно заслужит (мається на увазі – заслуговує – М. Д.) зато быти выпеча-

танной, но се уже достигнуто, понеже выпечатанно т. р. (цього року – М. Д.) в Ужгороді в печатні: Виктория красным друком на німецьком языці. – Другой вопрос е, если смотрим и розважим: **потребно ж выпечатати и по руськи!**” [20]. Зважаючи на суспільну значимість архівів та й самої книжки М. Радвані, В. Гаджега висловлює тверду впевненість у необхідності створення централізованої архівної системи Підкарпатської Русі. А у зв'язку з тим, що книжка уже вийшла у світ на німецькій мові, відомий історик конкретно пише: „...зато думаю по руськи токмо по частям мож выдавати, в Сборнику Просвѣти теченіем больше літ, где 1 – 2 объяснения и оцінки все интересантні будут...”

Книжка складається із вступу та десяти окремих частин. Усі частини - розділи названо відповідно до назв архівів, що в них аналізуються:

- 1) архів Мукачівської дієцезії (епархії);
- 2) архів ордену святих Василіан;
- 3) архів комітату Берег;
- 4) архів комітату Угоча;
- 5) архів комітату Унг;
- 6) архів королівського суду міста Берегова;
- 7) архів привілейованого міста Берегова;
- 8) архів привілейованого міста Мукачева;
- 9) архів привілейованого міста Ужгорода;
- 10) архів домінії міста Мукачева і села святого Михайла.

У структурі книжки є також п'ять додатків:

I.Звіт про комітатські архіви за 1880 рік.

II.Інші архіви та збірники грамот: сімейні архіви і фамільні грамоти.

III.Бібліотеки.

IV.Основні письмові пам'ятки Мукачівської дієцезії до 1749 року:

А. Грамота про заснування монастиря на Чернечій горі в Мукачеві від 1360 року.

В.Маніфест унії 1652 року.

С.Проект створення Мукачівської дієцезії 1766 року.

V.Список назв населених пунктів [21].

Зокрема, у розділі „Архів комітату Унг” земський архівіст вказує, що хранителем та упорядником документів, як і хранителем комітатської печатки, із незапам'ятних часів і до 1790 року був старший нотар. При цьому він перелічує прізвища кількох найстаріших службовців, які відали архівною справою. І першим серед них називає під 1620 роком **Михайла (Міклоша) Няраді. Це, по-суті, перше відоме нам прізвище архівіста Закарпаття, який займався цією неоціненою справою близько 400 років тому** [22].

М. Радвані зазначає у своїй праці, що заснування стаціонарних жупних архівів пов'язане із спорудженням адміністративних будинків. У 1733 році угорська влада прийняла закон про спорудження адміністративних будинків жуп. У цих спорудах узаконювалося в обов'язковому порядку виділення приміщень для розміщення та зберігання документів, що утворювалися в процесі діяльності жупних органів управління. Тут перебували на зберіганні протоколи жупних зборів, листи громадян, скарги, інше поточне діловодство. Як констатує М. Радвані, у процесі територіальних змін, воєнних конфліктів та частих передач документів, їм було завдано чимало шкоди: одні з них були назавжди втрачені, а інші – пошкоджені. В таких умовах формувався архів Угочанської та інших жуп краю.

Аналізуючи документи архіву Мукачівської епархії, архівіст акцентує увагу на їхній надзвичайно великій цінності як джерела з історії русинів-українців, етнографії та мови краю. У найбільш загальних рисах характеризує утворення жуп. Зазначає зафіксовані в документах страхотливі наслідки нашествия татар на Угочанську та інші жупи. Вказує населені пункти, існування яких підтверджено письмовими згадками, починаючи із XIII століття. Зокрема, називаються поселення Ардов, Батар, Фелсас, Нодьсас та Севлюш. На підставі документів, що збереглися, на той час можна було встановити, починаючи із XIII століття, імена жупанів, а з XIV століття – і віце – жупанів.

Документи, що збереглися, дали можливість досліднику проаналізувати територіальні зміни жуп. Цікаво, що у 1321-1323 роках обов'язки жупана Угочанської та Бережської жуп виконувала одночасно одна і та ж особа.

Дослідник наголошує, що двоє науковців використовували архівні документи при вивченні окремих періодів історії жупи. Ця інформація дає можливість сучасним дослідникам з'ясувати хоча б частину документальних зібрань та їх зміст, котрі колись зберігалися у фасцикулах архіву Угочанської жупи, і якими користувалися вказані М. Радвані дослідники – Антон Сірмай та Андрій Комаромі [23].

Коли керівництво жупи започаткувало створення жупних архівів, то виявилося, що з попередніх століть документів залишилося порівняно небагато. Документи, що збереглися, у 1747 році були переміщені до Нодьсевлюша (Виноградова) та розміщені в спеціально відведених керівництвом жупи двох кімнатах жупного адмінбудинку.

У наступний історичний відрізок часу – 1849 - 1861 роки – Угочанська жупа була об'єднана з Березькою. З врахуванням адміністративно - територіальних змін у 1852 році архів передислокували до Берегова. Однак, уже в 1863 році його знову переміщують до Нодьсевлюша. Микола Радвані неодноразово наголошує, що часті переселення, переважно поспішні, непродумані та недостатньо кваліфіковані, наносили непоправної шкоди архівним документам, на сторінках яких зберігалися описи людських доль, еволюції багатогранного життя та діяльності місцевого населення в умовах вікового панування непроханих войовничих орд азіатських пришельців – загарбників, що зневажливо - величаво піднесли себе над нащадками древніх працелюбних і толерантних карпатських слов'ян, захопивши їхні землі та інші природні багатства, руйнуючи їх духовно – культурні цінності та й увесь багатовіковий уклад життя. Не можна відкидати і думку, як засвідчують відомі нам факти наступних періодів угорського панування на Закарпатті, про свідоме нищення документальної спадщини про історичне минуле місцевого пра-

слов'янського населення Карпатського регіону. Вважаємо, що це непросте питання потребує спеціального наукового дослідження в інтересах перспективи цілісності української держави і торжества правди та справедливості.

Разом з тим, у наш кризовий час доречно буде нагадати цікавий факт із історії архівної справи краю, що його наводить керівник архівної служби Підкарпатської Русі 1920 - х років. Він зазначає, що вже в 1872 році угорський монархічний уряд прийняв закон № XI [24], яким затвердив структуру жупного управління. До штату жупного управління було офіційно включено і посаду архіваріуса, як тоді називали посаду архівіста. Тобто, **архівіст**, говорячи сучасною термінологією, **був державним службовцем**.

Або такий приклад, на який, на наше переконання, були здатні тільки рідкісні фанатичні керівники, та й то тільки у ХІХ столітті. За невтомну, складну, висококваліфіковану й важку роботу по впорядкуванню архіву комітату Унг архіваріусом Іваном Горватом у 1661-1663 роках йому було виплачено, крім зарплати, гонорар у розмірі 3 000 флоринів. На той час це була дуже велика сума, що дорівнювала чотирирічній зарплаті.

У спорудженому в 1898 році адміністративному будинку Угочанської жупи (нині в ньому знаходиться угорськомовна середня школа, місто Виноградова) для потреб архіву керівництво вже виділило три кімнати. З врахуванням виділеного місця для зберігання архівних документів було зроблено кілька спроб їх упорядкування та систематизації згідно з логічною послідовністю. Однак, жодна спроба не була доведена до завершення. І все - таки на початку ХХ століття в цілому архів Угочанської жупи вдалося впорядкувати. Але, на жаль, не надовго. Жахлива смертоносна та руйнівна Перша світова війна докотилася і до Карпат, знищуючи на своєму шляху все, у тому числі й архіви.

На початку квітня 1919 року, після повалення угорської монархії, до Виноградова вступили румунські війська, котрі перебували там більше року, тобто до переходу території жупи до складу Чехословаччини.

24 квітня 1919 року румунські солдати увірвалися до архіву. Вони по-варварськи нищили і розкрадали старі клейноди жупи та окремі документи. Срібний портсигар архіваріуса Тара, що знаходився на одній із полиць, призвів до появи у жадібних румунських солдатів думки, нібито там можуть бути приховані цінності. В результаті такої „перевірки” румунськими окупантами було пограбовано частину архіву, приведено до хаотичного стану фасцикули та до безладдя увесь архів. „У теперішньому стані архіву, - з жалем в душі писав М. Радвані, неможливо описати обсяги документів, тим більше, що попередні сумарії, схему обліку, на жаль, не вдалося знайти”[25]. Земський архівіст розгорнув активну діяльність по збору і створенню централізованої системи архівної справи краю з метою забезпечення гарантованого збереження унікальних документальних першоджерел.

З метою повернення награбованих під час тимчасового загарбання румунськими військами частини Закарпаття архівних документів, в листопаді 1921 року та лютому 1922 року губернатор звертався з відповідними доповідними записками до Міністерства закордонних справ Чехословаччини. В одній із доповідних записок, направлених до Праги, повідомлялося про „спустошення румунами архіву міста Берегова та сплюндрування ними архіву комітату Угоча”[26]. В зв'язку з цим та територіальними змінами, що сталися, згідно з умовами договору між Чехословацькою республікою та Румунським королівством від 4 травня 1921 року була утворена міжнародна архівна комісія, завдання якої полягало в організації та проведенні обміну документами між двома сусідніми державами.

У Державному архіві Закарпатської області збереглися примірники окремих протоколів засідань цієї комісії, зокрема в місті Кошице (нині - Словаччина) та селі Холмеу (нині - Румунія). У роботі чехословацької делегації як в місті Кошице, так і в селі Холмеу брав участь і Микола Радвані [27]. Однак цього недостатньо, щоб робити висновки щодо результатів роботи комісії. Основні документи про її

діяльність, очевидно, потрібно шукати в архівах Праги та Бухареста.

У 1923 році, як свідчать сторінки особової справи (с.102, 102 зв., 106), М. Радвані залучався також до складання опису державних доріг та мостів у відповідності до вимог статті 191 Тріанонської угоди, а також до роботи по уточненню дат із історії Словаччини та Закарпаття.

Одночасно керівник архівної служби краю уже в ті далекі часи ставив питання про пошук та повернення документів, що стосуються історії Закарпаття, із архівів Будапешта і Відня.

На наш погляд, важливо зазначити, що 3 квітня 1924 року була укладена угода між Австрією, Угорщиною, Італією, Польщею, Румунією, королівством Сербія - хорватсько - словенським та Чехословацькою республікою з питань архівної справи. А вже 1 травня 1924 року чехословацька сторона ратифікувала цю угоду [28]. За нашими даними, на нинішній час поки що немає (щодо української історіографії, то це твердження є беззаперечним) якого - небудь наукового аналізу названої угоди. Принагідно зазначимо, що багаторічний Генеральний секретар Міжнародної Ради Архівів Шарль Кечкеметі у збірці своїх праць вказує на те, що питання архівної справи знайшли своє відповідне відображення також у текстах Сен - Жерменського і Тріанонського договорів та Угоди від 6 квітня 1922 року між Угорщиною, Італією, Польщею, Румунією, Югославією і Чехословащиною [29].

Аналізуючи стан архівів Підкарпатської Русі, М. Радвані дійшов висновку, що найважливішим на той час було завдання - за будь - яку ціну зібрати всі розрізнені комітатські архіви та згрупувати їх в єдиний цілісний земський архів. Це завдання він вважав важливим не тільки для сучасності, а й для майбутнього. Формування централізованого архіву Підкарпатської Русі далекоглядний земський архівіст небезпідставно вважав одним із найважливіших напрямів діяльності новоствореної адміністрації краю у складі Чехословацької республіки.

Необхідність створення централізованого архіву М.Радвані обґрунтував тим, що, по - перше, комітатські архіви знахо-

дилися на значній відстані один від одного, а це створювало незручності при їх використанні. По – друге, чимало з них розміщувалися у переповнених іншими установами будівлях. По – третє, доведені до хаотичного стану документи потребували інвентаризації та системного упорядкування.

Микола Радвані переконливо стверджував: „Ми впевнені, що виходячи із вищезазначеного, губернатор Підкарпатської Русі знайде можливість для створення крайового архіву. Ідея сама по собі не нова, бо вже раніше були створені комітатські чи окружні архіви. Мова йде лише про те, щоб розрізнені архіви об'єднати в єдиний крайовий архів. **Нашим обов'язком є те, щоб зберегти історичні і культурні надбання для майбутнього... в інтересах держави і науки**” [30]. Ці заповітні слова талановитого архівіста не втратили своєї актуальності і понині.

Ініціатива створення єдиного архіву Підкарпатської Русі з'явилася ще на початку 1921 року. У підготовці проекту створення єдиного архіву брав участь і М. Радвані. Не дивлячись на значні зусилля, справа створення архіву не вирішувалась, тому земський архівіст домагався утворення Земської (крайової) архівної комісії. І така комісія була створена рішеннями Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі від 3 березня 1923 року № II – 1319 pres. ai 23 та шкільного відділу від 29 березня за № 7310/1923. Тими ж рішеннями було затверджено також склади бібліотечної та музейної комісій.

Головою Земської архівної комісії був призначений доктор Лео Єх (Leo Jech), державний радник (vladny radca). До складу комісії входили також: доктор Юрій Міллаутс (Juraj Millauts), державний радник, доктор Леонід Гошовський (Leonid Hosovskij), головний жупний нотар, доктор Іван Панькевич (Ivan Pankievits), референт при шкільному відділі, професор гімназії та Микола Радвані, земський архівіст, секретар комісії. Свого статуту комісія не мала [31]. Вона розпочала свою діяльність 25 травня 1923 року. Комісія вбачала основне своє завдання в створенні крайового архіву. Уже на пер-

шому її засіданні М. Радвані запропонував проект формування єдиного архіву Підкарпатської Русі. Комісія внесла на розгляд Крайового управління пропозицію щодо включення до бюджету витрат на будівництво приміщення архіву, однак ця пропозиція прийнята не була. В результаті значна частина документів продовжувала залишатися у несприятливих для зберігання умовах. 16 лютого 1924 року реферат освіти Підкарпатської Русі, представник якого був членом Крайової архівної комісії, вніс пропозицію на розгляд Міністерства шкіл та освіти Чехословаччини про гостру потребу в будівництві крайового архіву. У відповідь із Братислави з присмаком роздратування на адресу архівіста надсилається перелік питань, що містить також відтінок підозри: 1. Кого пропонуєте, щоб провів очищення та впорядкування архівалій (документів - М.Д.) жупного архіву в Берегові. 2. Який був обсяг (та зміст - М.Д.) пропозицій, внесених вами на першому засіданні Земської архівної комісії 25 травня 1923 (року - М.Д.) щодо утворення земського архіву для Підкарпатської Русі. 3. Хто є членами Земської архівної комісії, вкажіть підставу їх членства в комісії. 4. Надайте (відповідні документи - М.Д.) щодо положення та повноважень комісії. 5. Інформуйте як довго перебували (Ви – М.Д.) на службі в жупанаті в Ужгороді. 6. Накінець, надішліть нам і справу про діяльність „Земської архівної комісії для Підкарпатської Русі”, протоколи її засідань та рішення. Невдовзі М. Радвані подає чіткі та конкретні відповіді на поставлені до нього запитання, однак очікуваної реальної підтримки не одержує. Тому не дивно, що і це звернення залишилося у міністерських кабінетах без реалізації. У кінці 1920 - х років для потреб архіву, під архівосховища, виділили підвальні приміщення та кілька кімнат у старому адміністративному будинку жупанату. Сюди були звезені документи більшості архівів Підкарпатської Русі.

Після спорудження в 1936 році будинку Крайового управління (теперішній будинок облдержадміністрації, місто Ужгород, площа Народна, 4), в ньому для потреб архіву було відведено спеціально

обладнані сховища з металевими стелажми.

На нинішній час у Державному архіві області зберігається частина документів колишнього архіву Угочанської жупи, зокрема у фондах Березької жупи та королівського суду в місті Берегові [32].

Документи, що збереглися в особовій справі М. Радвані, свідчать, що за архівістом здійснювався поліцейський нагляд з метою виявлення його політичної благонадійності. Тому згодом, через кілька років його перебування на посаді керівника крайової архівної служби, за результатами нагляду поліції, оцінка політичних уподобань архівіста стає дещо іншою, ніж на початку. В повідомленні поліційної дирекції в Ужгороді від 4 червня 1924 року, адресованому Президії Політичного управління Підкарпатської Русі, констатовувалося, що М. Радвані „...народності мадярської, іноді визнає себе словаком, однак в родинному колі вживає мадярську мову, на службі з наближеними розмовляє на мадярській та німецькій мовах. Член мадярської селянсько - соціальної партії (так в документі - М. Д.). В спілкуванні контактує з більшістю провідних представників мадярської автономної партії, як: посланцем (парламенту - М.Д.) Корлатом, письменником Рац Павлом, Гуловичем Тітусом та ін. Його політична орієнтація є помилковою” [33]. Як видно з повідомлення, прояв політичної симпатії архівіста, що настав через кілька років перебування на Підкарпатській Русі, був, за висновком поліції, їм не до вподоби.

Аналогічного, майже дослівно, листа з грифом „конфіденційно” („duverne”) 12 червня 1924 року за № I-5233 pres. ai 24 за підписом віце - губернатора було направлено на адресу Президії Політичного управління Підкарпатської Русі. В іншому ж документі від того ж таки дня - 12 червня 1924 року - поставлено конкретне завдання – „організувати, щоб його (М. Радвані - М. Д.) праця була контрольована...” (“Opatreni, aby jeho prace byla kontrolovana...”). А в наступному документі особової справи архівіста констатується, що його праця знаходиться постійно під контролем (Prace archivare Radvanyiho je vzdy kontrolovana...) [34]. Одночасно в

зазначеному документі йшлося також про помилковість даних про національність архівіста. Перевірка щодо політичної благонадійності здійснювалася у відповідності до прийнятого в Чехословацькій республіці спеціального закону на захист республіки. Звичайно, в таких умовах працювати було нелегко, що в свою чергу відповідним чином разом з іншими факторами підривало здоров'я працелюбного архівіста. Тим більше, що спостереження за ним продовжувалося. Так, майже повністю повторюючи оцінку поліції 1924 року, у донесенні поліційної дирекції в Ужгороді від 30 березня 1925 року № 2528 pres. ai 1925 на адресу Президії Політичного управління Підкарпатської Русі, наголошувалося, що Радвані визнає себе словаком за національністю, але насправді є мадярським націоналістом („Priznava se sice k narodnosti slovenske, ve skutečnosti jest to mad[j]arsky nacionalista”). І далі подавалися аргументи, які, на думку поліції, повинні були служити обґрунтуванням їхнього висновку.

Звинувачення М. Радвані в тому, що він нібито на роботі ігнорує державну мову та інші претензії до нього, помістила 23 січня 1926 року під № 12 газета „Подкарпатская Русь” [35]. 1 лютого 1926 року він надсилає листа - оправдання на ім'я жупана. Нерівний почерк видає важкі переживання та хвилювання автора листа. Та й зміст листа містить не тільки певні спроби оправдання, але й душевний біль. Радвані прагне пояснити причини, що породили певну недовіру та відхилити якусь підозру до його особи. Зокрема, він цілком аргументовано стверджує, що архів відвідують адвокати, священики, професори, учні та урядники (працівники органів влади – М. Д.). А так як в цьому краї люди розмовляють на різних мовах, то, зазначає Радвані, і він змушений був пристосовуватися до тієї мови, на якій до нього зверталися відвідувачі. Інакше він не зміг би виконувати покладені на нього обов'язки. „Правда є, що при потребі розмовляю однаково на угорській, німецькій та словацькій [мовах]” („Skutečnost je, že dla potreby hovorim jednako maďarsky, nemecky a slovensky”) [36]. Словацькою мовою, продовжує М. Радвані, володію: через це від

нього не вимагали здавати відповідний іспит; однак він сам добровільно здав іспит 30 січня 1925 року, про що є необхідний документ (див.: ДАЗО. – Ф. 28. – Оп.4. – Спр.5857. – Арк. 28, 28 зв.). А твердження про те, що архівіст забороняє розмовляти на роботі на інших мовах, крім угорської, не відповідає дійсності, повідомляється в листі.

Мабуть згідно відповідних вимог земський архівіст характеризує свою родину. Тут вперше подається нова інформація щодо його сина, який на той час був *kandidatom advokatskym* (очевидно, проходив адвокатську практику після здобуття юридичної освіти) та проживав в м.Таті (Tate – так в документі, - М.Д.) в Угорщині. Ще коли син був студентом, взяв його на виховання до своєї родини граф Іван Зіхі (Jan Zichi), колишній міністр. У родині графа Тітус перебував уже десять років і Радвані висловлював надію, що його син стане правонаступником у цій угорській родині. Обидві його дочки на той час були заміжніми та проживали в Будапешті і не перебували на державній службі.

Незважаючи на непрості умови, земський архівіст продовжував творчо і самовіддано працювати. Зокрема, 3 січня 1925 року він вніс на розгляд Президії Цивільного управління краю нові пропозиції із трьох пунктів щодо розвитку архівної справи Підкарпатської Русі. В їх числі – необхідність проведення науково - дослідної та видавничої діяльності. В третьому пункті Радвані конкретизує свій план, пропонуючи виділити 7 000 чехословацьких крон для видання книжки „Архіви на Словаччині та Підкарпатській Русі” („...ku cieľu vydania diela: Das Archiveren in Slovensko und Podkarp. Rus”). Видання передбачалося здійснити за зразком попередньої праці, що вийшла у світ на Закарпатті – „Архіви Підкарпатської Русі” [37].

За багаторічну, висококваліфіковану, самовіддану працю, з врахуванням особистих заслуг у справі виконання вимог статті 191 Тріанонської угоди, на клопотання самого М. Радвані, з 1 травня 1925 року його статус та рівень оплати було підвищено: посаду земського архіві-

ста було включено до штату Політичного управління Підкарпатської Русі. Хоча вирішувалася ця справа досить довго, більше року, з неодноразовими нагадуваннями архівіста – трударя.

Високо цінуючи працю земського архівіста, керівництво Підкарпатської Русі згодом рекомендувало його на вищу посаду з присвоєнням йому 3-ї категорії в системі категорійності державних службовців. Відповідні подання були направлені на адресу Президії Міністерства внутрішніх справ та міністра внутрішніх справ Чехословацької республіки у березні - квітні 1927 року. В результаті М. Радвані з 1 травня 1928 року включили до числа державних службовців 3-ї категорії [38]. Цікаво зауважити, що річний розмір зарплати архівіста у 1927 році становив 33 600 чехословацьких крон.

Високоосвічений фахівець, знавець багатьох іноземних мов, М.Радвані також займався перекладом з німецької на чеську мову окремих законів Австро - Угорської монархії. Зокрема, серед нещодавно виявлених документів у Державному архіві області – закон про пресу № XIV від 1914 року, переклад якого з угорської на німецьку мову здійснив Радвані та офіційно запропонував для розгляду губернатору Підкарпатської Русі 24 квітня 1922 року [39]. Нами знайдено неопубліковані його дослідження з історії розвитку залізниць Підкарпатської Русі. А в особовій справі вперше виявлено невелику його книжечку під назвою „ Жіліна - привілейоване місто”, що вийшла у світ у місті Жіліна в 1911 році [40]. Найближчим часом ми плануємо здійснити переклад цієї невеликої книжечки та перевидати її.

В особовій справі, що зберігається у Державному архіві Закарпатської області, нами вперше виявлено також коротку історію архіву Ужгородського комітату, написану М. Радвані на німецькій мові [41]. На жаль, до цих пір її ще не торкалася рука дослідника. Нашими зусиллями найближчим часом передбачається також здійснити переклад знайденої праці на українську мову, її наукову обробку та публікацію.

Велика працездатність та ефективність архівіста, особливо у важкий пово-

єнний час, викликає здивування і, безсумнівно, захоплення. Через короткий період після прибуття на Підкарпатську Русь, вже 8 червня 1921 року, він вносить на розгляд шкільного відділу Цивільного управління Підкарпатської Русі та жупана детально та логічно – послідовно розроблений ним особисто проект енциклопедичного довідника про Підкарпатську Русь. Сам автор звернення до вищестоячих посадовців визначає предмет своєї пропозиції як „vydane uradneho lexikona”, а жупанський уряд в Ужгороді у листі на адресу Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі – як „Alamanach Podkarpatske Rusi” (збережено стиль оригіналу документа). Зміст проекту був викладений автором німецькою мовою на більш, ніж 10 сторінках машинописного тексту [42].

У червні 1922 року предметом його посиленої уваги стає збір та формування бібліотеки крайового архіву. З цього приводу він 3 та 17 червня звертався до шкільного відділу Цивільного управління Підкарпатської Русі. Зокрема, в листі від 17 червня він просить сприяти у доставці книг, що знаходилися в мукачівському замку, в Ужгород до жупанату. У тому зібранні, що є там у замку, зазначає М. Радвані, є близько 500 – 600 зв'язок книг, які потрапили туди із офіцерського казино та із зібрання Легоцького („V tey... zbjerke, koja je tam na zamku je asi 500 – 600 zvezov knih, ktere od officirskeho Kazina a z zbjerky Lehotskyho pochadzaju. Tam su na zeme rozhadzane”) [43].

М. Радвані був не тільки невтомним спеціалістом – архівістом, але й високопродуктивним генератором інтелектуальних ідей, які, без перебільшення, за своєю суспільною значимістю випереджали час та спрямовувалися своєю метою на збереження унікальних історичних першоджерел. Високий талант архівіста провіденційно проголошував необхідність вжиття конкретних заходів щодо забезпечення збереження згаданих першоджерел зразу після жакливо – руйнівної Першої світової війни. Ніби передчуття історичного розвитку підказувало йому, що досить швидко насувається ще більш страшлива Друга світова війна... А історична

пам'ять без документальних першоджерел втрачає першооснову.

На підставі вивчення стану справ та з врахуванням історичної ваги, 14 листопада 1922 року Микола Радвані вносить на розгляд шкільного відділу місцевої адміністрації пропозицію щодо видання манускрипта „Humillimum Promemoria” від 1749 рік (у листі Радвані подає повну назву документа – „Humillimum Promemoria de Ortn, Progressn et in Hungaria Incolatn Gentis Ruthenicae”). 18 листопада шкільний реферат направляє листа за № 24. 620 В. Гаджезі: „Предмет: Выдавництво рукописа „Humillimum Promemoria 1749”.

Пану канонику д - ру (доктору – М.Д.) Василю Гаджезі в Ужгороді, Капітульна 11.

Шкільний реферат просить Вас подати ему оцінку рукописного твору Kollara: „Humillimum Promemoria 1749”, который находится в архиві ужгородського жупаната, оскільки он годиться до перепечатання в цілості, та оскільки являється он жерелом до історії руської церкви на Подк. Русі. З огляду на конечність скорого вирішення тої справи, просиме подати нам рецензію в як, найкоротшом часі.” (Збережено стиль оригіналу документа). Повідомлення про зміст листа того ж дня надіслали також М. Радвані [44]. Незважаючи на відповідні вищезазначені запевнення шкільного реферату, видання пропонованого архівістом документа здійснено не було.

Отже, як свідчать документи, що збереглися, Микола Радвані був працівником ініціативним та енергійним. Але працював він у вкрай важких умовах. Хоча на них майже ніколи не нарікав. І все - таки в листі від 4 січня 1923 року він змушений просити матеріальної допомоги, а точніше – компенсації витрат, зроблених ним в інтересах роботи за рахунок власних коштів. У цьому листі він стисло характеризує умови свого життя: „...try roki som ne mal svoj byt... Tak dlhy čas som zil biez domacnosti a draho, a utrati ... boli tak velike, řčšěže... ani neni ... majetka ne mam” [45]. До цього можна додати тільки те, що в кінці ХХ – на початку ХХІ століття керівник архівної служби області змушений був доїжджати до роботи з відстані близь-

ко 100 кілометрів впродовж семи років. І це після його умовлянь з боку колишніх керівників області на протязі року про переїзд в Ужгород та клятвених обіцянок щодо забезпечення житлом не більш, ніж через шість місяців...

Слід вважати позитивним і те, що вже 12 січня М. Радвані повідомили про щомісячну преміальну надбавку до зарплати. На жаль, в наш час з архівістами поступають далеко не кращим чином...

Микола Радвані займався також упорядкуванням архівів. Зокрема, за упорядкування архівів у Берегові та Виноградіві у квітні 1923 року йому нараховано 3 000 чехословацьких крон.

Важка праця та життєві негаразди підірвали здоров'я талановитого крайового архівіста. Зберігся висновок головного лікаря санаторію в Подєбрадах (Чехія) Ладислава Філіпа від 26 квітня 1927 року, в якому характеризується стан здоров'я М. Радвані. У висновку зазначено, що захворювання ангіною призвело до атеросклеротичних наслідків. Але в результаті лікування стан здоров'я дещо поліпшився. 17 квітня, зазначає лікар, під впливом лікування місцевою водою у хворого наступили нефритичні коліки, після чого із нирки виділився камінь величиною з гранулу. Лікування в Подєбрадах пішло на користь пацієнтові. Але для одержання кращого результату лікар рекомендував продовжити перебування пацієнта в санаторних лазнях на сім тижнів. Саме з врахуванням цієї рекомендації Радвані надсилає листа на адресу Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі з проханням продовжити йому відпустку для лікування до кінця травня 1927 року.

На початку травня того ж року консилиум лікарів констатує погіршення стану здоров'я пацієнта. Хворий жаліється на біль у серці, важке дихання, безсоння та ряд інших проблем. З врахуванням такого стану робився висновок про необхідність продовження терміну лікування пацієнта до кінця червня 1927 року.

В кінці лютого 1928 року М. Радвані просить дозволу про надання йому трьохтижневої відпустки для обслідування у „nektoreho lekare specialisty (Viden)”.

З 1 травня 1928 року річний розмір заробітної плати Миколі Радвані підвищили до 39 000 чехословацьких крон, одночасно присвоївши йому чин радника. Однак одержувати таку зарплату архівісту, на превеликий жаль, довелося недовго. 14 серпня 1928 року із міста Тренчін (Словацьчина) до Ужгорода надійшла коротка телеграма за підписом вдови Радвані: „Мій чоловік сьогодні вночі в лікарні Тренчіна помер” („Mein Mann ist heute Nacht im Spitale Trencin gestorben. Frau Radvanyi”). Помер Радвані під час перебування в зазначеній лікарні на лікуванні на 64 році життя. А 16 серпня Ф. Радвані повідомила, що напередодні вечером було прийнято рішення щодо організації похорону покійного М. Радвані 16 серпня 1928 року. Початок похорону призначили на п'ятнадцяту годину в жупній лікарні [46].

В кінці серпня 1928 року вдова М. Радвані приїхала в Ужгород з метою владнання пенсійних та інших справ, пов'язаних з роботою її покійного чоловіка. З відповідним листом вона звернулася до керівництва краю. В листі, зокрема зазначала, що зупиниться в Ужгороді до 20 вересня 1928 року в будинку по вулиці Домбая, № 16 (Dombalja), а після того буде перебувати в Тренчіні за адресою: вулиця Палацького, де в майбутньому буде мати постійне місце проживання.

Згодом вдова ще кілька разів зверталася з листами до відповідних органів крайового управління з метою уточнення розміру пенсії. А останній її лист, що зберігся в архіві, надійшов до Ужгорода 18 квітня 1931 року (на німецькій мові).

Микола Радвані присвятив усе своє свідоме життя архівній справі: на цій ниві він відпрацював 39 років, 7 місяців та 13 днів, зазначалося в пенсійному листі, виданому 1 серпня 1928 року Франтішці Радванійовій, уродженій Немак. Пенсійний лист засвідчував, що вдові належить одержувати 50 % зарплати вже покійного чоловіка, що становило 19 500 чехословацьких крон.

Символічно, що у перекладі з німецької мови на українську, батьківське прізвище архівіста звучить, як будівничий. Він був справжнім будівничим архівної справи Підкарпатської Русі.

Микола Радвані зробив вагомий внесок у розвиток і дослідження архівної справи на Закарпатті. Необхідно пам'ятати про це і збагачувати та примножувати добрі традиції і результати часом непомітної, але дуже важливої сфери людської діяльності – архівної справи, що служить збереженню історичної пам'яті суспільства.

Кілька років тому, на наше прохання, нині вже колишній старший викладач Ужгородського національного університету Ф. А. Куля здійснив переклад праці М. Радвані “Архіви Підкарпатської Русі”. Вважаємо, що ця праця повинна бути опублікована і включена до наукового обігу. Діяльність талановитого архівіста потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Делеган М.В. До питання про історію архівної справи на Закарпатті // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наук. доп. Всеукр. конф. (Київ, 19 - 20 листопада 1996 р.). - К., 1997. - Ч. I. - С. 141-146.
2. Делеган М.В. Скарби культури чи макулатура? // Карпатський край. - 1997. - № 1-5. - С. 55 - 58.
3. Делеган Михайло. Радвані Нікола // Українські архівісти: Бібліографічний довідник / Упоряд.: О.М. Коваль, І.Б. Матяш, В.С. Шандра: У 3 - х вип. - Вип. перший (XIX ст.- 1930 - ті рр.). - К., 1999. - С. 279 - 280.
4. Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / Ред. кол.: Я.С. Калакура (голов. ред.) та ін. - К., 1998. - С. 38, 69, 57.
5. Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І.Б. Матяш та К.І. Климової. - К.: КМ Академія, 2002. - С. 326 - 328.
6. Делеган М.В. Архіви та їх роль у розвитку українського суспільства // Наук. вісник УжНУ. Серія: Історія. - Вип. 7. - Ужгород: Вид - во В. Падяка, 2002. - С. 197.
7. Див.: Делеган Михайло. Початок демократизації суспільства та її роль у розвитку політичної свідомості населення Закарпаття в перше десятиліття перебування краю у складі Чехословацької республіки 1919 - 1929 рр. // Наук. записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України : Збірник праць молодих вчених та аспірантів. - Т. 3. - К., 1999. - С. 463 - 476.
8. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. - Ужгород, 1996. - С. 22 - 25.
9. Štatni ustredni archiv v Praze. - PMV. - 1925 - JO. - II k/4. - kart. 122; ДАЗО. - Ф. 2: Президія Крайового управління Підкарпатської Русі. - Оп. 3. - Спр. 888: Особова справа архівіста Земського уряду Підкарпатської Русі М. Радвані. - Арк. 105, на звороті (далі - зв.). Необхідно зробити застереження про те, що систематизація та нумерація сторінок особової справи М. Радвані проводилися у досить прискореному темпі, дещо поспішно, навіть з порушенням хронологічного принципу, а тому у майбутньому неминуче буде проведена їх нова нумерація.
10. ДАЗО. - Ф. 2. - Оп. 3. - Спр. 888. - Арк. 66. У тій же справі на стор. 69, на звороті, Радвані повідомляє дещо іншу дату початку роботи в Тренчинському архіві - “od 1 januara 1889”. На стор. 70 особової справи власноручно зазначено Радвані: “I. Od 1 oktobra 1888 do 26 septembra 1895 som sluzil v Belehradskey župe...”.
11. ДАЗО. - Ф. 2. - Оп. 3. - Спр. 888; Štatni ustredni archiv v Praze. - PMV. - 1925. - JO. - II k /4. - kart. 122.
12. ДАЗО. - Ф. 2. - Оп. 3. - Спр. 888. - Арк. 19. М. Радвані у відомих нам документах ніде не згадує про свою роботу в місті Секешфехервар. А в особовій справі, що зберігається в ДАЗО, повідомляється: “V rokoch 1900 - 1905 učinkoval v župe Fejer, sidlo Szekešfehervar za Dunajom ako hlavny župny archivár” (Див.: ДАЗО. - Ф. 2. - Оп. 3. - Спр. 888. - Арк. 101). У повідомленні поліцейної дирекції в м. Ужгороді від 4 червня 1924 року № 2164 pres. ai 1924, зазначається, що М. Радвані працював також керівником міського архіву в м. Ружемберку на Словаччині (“Radvani Mikulas... je bivalim pensionovanim mestskym archivarem v Ružemberku, Slovensko”). Див.: ДАЗО. - Ф. 2. - Оп. 3. - Спр. 888. - Арк. 111.
13. ДАЗО. - Ф. 2. - Оп. 3. - Спр. 888. - Арк. 35.
14. Там же. - Арк. 39.
15. Там же - Арк. 117.
16. Раніше автор помилково вважав, що аналіз стану архівної справи на Підкарпатській Русі М. Радвані проводив у 1921 - 1922 роках. Див.: Делеган М.В. До питання про історію архівної справи на Закарпатті // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. - С. 142.
17. Radvanyi Nikolaus. Die Archive in der Podkarpatska Rus. - Užhorod - Ungvár: Buchdruckerei “Viktoria”, 1922. - 145 s.
18. У книзі тираж не вказаний. Про те, що книжка була випущена малим тиражем, повідомляє сам М. Радвані.

19. ДАЗО. – Ф. 28. – Оп. 4. – Спр. 5857. – Арк. 8 – 10; Оп. 9. – Спр. 123. – Повідомлення шкільного відділу про висилку до канцелярії президента книги крайового архівіста Радвані „Архіви Підкарпатської Русі” та пропозиції щодо розвитку архівництва.
20. Там же. – Ф. 28. – Оп. 4. – Спр. 5857. – Арк. 18 – 20.
21. Radvanyi Nikolaus. – Op. cit. – S. 145.
22. Делеган М. В. До питання про історію архівної справи на Закарпатті. – С. 143.
23. Див.: Sirmay Antonius. Noticia Comitatus Ugocensis. - Pestini, 1805; Komaromi Andras. Ugocsa varmegye keletkezese. - Budapest, 1896.
24. Делеган М.В. До питання про історію архівної справи на Закарпатті. - С. 144. Детальніше про архівну систему Австро-Угорщини див.: Ciara Stefan. Archiwa a uniwersytety w Krakowie i Lwowie w latach 1877/78 - 1918. - Warszawa, 2002. - S. 13 - 30.
25. Radvanyi Nikolaus. - Op. cit. - S. 48.
26. Ibidem. - S. 8.
27. ДАЗО. - Ф. 298. – Крайовий архів Підкарпатської Русі, м. Ужгород. - Оп. 1. - Спр. 18 – Протокол засідання чехословацько – румунської архівної комісії щодо обміну архівними документами (1926 рік); Ф. 43: Ужгородське окружне управління, м. Ужгород. - Оп. 7. - Спр. 94: Протокол наради чехословацької комісії з питань обміну архівними документами та пам'ятками літератури з Румунією. - Арк. 7.
28. Zmluva mezi Rakouskem, Mad'arskem, Italií, Polskem, Rumunskem, kralovstvim Srbo – chorvatsko – slovinským a Ceckoslovenskou republikou o otazkach tykajících se archivu //Sbirka zákonu a narizení statu ceskoslovenskeho. - Rocnik 1925. - S. 217 - 236.
29. Kecskemeti Charles. Sovereignty. Disputed claims. Professional Culture: Essays on Archival Policies. - Brussels, 2000. - S. 115 - 121. До речі, Шарль Кечкеметі з дарчим надписом від 24 квітня 2003 року надіслав зазначену збірку своїх праць автору цих рядків.
30. Radvanyi Nikolaus. - Op. cit. - S. 6.
31. ДАЗО. - Ф. 2. – Оп. 3. - Спр. 888. - Арк. 117 зв. Див. також: ДАЗО. - Ф. 298. - Оп. 1. - Спр. 16. - Арк. 53.
32. Там же. - Ф. 10: Наджупан Березької жупи, м. Берегово; Ф. 239: Берегівський окружний суд, м. Берегово.
33. Там же. – Ф. 2. – Оп. 3. – Спр. 888. - Арк. 111, 112, 114.
34. Там же. - Арк. 113, 115 зв.
35. Подкарпатская Русь – 1926. - № 12. – 23 января. Див. також: ДАЗО. – Ф. 2. – Оп. 3. – Спр. 888. – Арк. 181.
36. Там же. - Арк. 176, 176 зв., 181.
37. Там же. – Арк. 119 - 120.
38. Там же. – Арк. 208 – 209.
39. Там же. – Ф. 29. – Президія Цивільного управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. – Оп. 1. – Спр. 383. – Текст перекладу з угорської мови на німецьку пояснень до закону про друк 1914 року, виконаний жупним архіваріусом Радвані (збережено стиль оригіналу). – 184 арк.
40. Там же. – Арк. 237 – 267: Radvanyi Miklos. Zsolna szabadalmas varos. – Zsolnan, 1911. - 57 s.
41. Там же. - Ф. 2. - Оп. 3. - Спр. 888. - Арк. 23 - 33.
42. Там же. - Ф. 28. – Реферат освіти Підкарпатської Русі в Ужгороді. – Оп. 4. – Спр. 5857. - Особова (в оригіналі – особиста) справа вчителя Радвані Миколи (насправді – не вчителя, а керівника архівної служби жупи). - Арк. 2. Слід зазначити також, що це не особова справа М. Радвані, а його ділове листування з крайовим рефератом освіти. Див. також: там же: Ф. 29. – Президія Цивільного управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. – Оп. 1. – Спр. 257. – Проект довідника „Альманах Підкарпатської Русі” старшого архіваріуса Ужгородського жупанського управління Радвані (збережено стиль оригіналу документа). – 20 арк.
43. Там же. – Ф. 28. – Оп. 4. – Спр. 5857. – Арк. 6 – 7.
44. Там же. – Арк. 15 – 17.
45. Там же. – Арк. 23, 23 зв., 24.
46. Там же. – Арк. 190, 192, 193, 193 зв., 202, 210 – 212, 214 – 215. У листі від 27 серпня 1928 року (арк. 214) вдова Радвані уточняє, що її чоловік Микола Радвані помер 13 серпня 1928 року.

РЕЗЮМЕ

НИКОЛАЙ РАДВАНИ – ОРГАНИЗАТОР И ИССЛЕДОВАТЕЛЬ АРХИВНОГО ДЕЛА НА ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ: (К 75 – летию со дня смерти)

Делеган М.В. (Ужгород)

На основании значительной части впервые введённых в научный оборот архивных документов анализируется жизненный путь и деятельность руководителя архивной службы Подкарпатской Руси (Закарпатья) Николая Радвани.

SUMMARY

NIKOLAY RADVANI – A LEADER IN ARCHIVE IN PODKARPATSKA RUS (Dévoted to 75 – th anniversary of his death)

Delegan M. (Uzhhorod)

About the life activities of Nikolay Radvanyi – the Archive Researcher of Podkarpataska Rus based on the Archive documents being under scientific analysis for the first time.

**ТАК ЛАМАЛИСЯ ДОЛІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ МОЛОДІ.
ЧОМУ СТАНИЧНУ ОРГАНІЗАЦІЮ ОУН В БЕДЕВЛІ
НАЗВАЛИ ІМ'ЯМ „ПЕРЕМОГИ”?**

ДОВГАНІЧ О.Д. (Ужгород)

Історіографія проблеми репресованих учасників станичної організації ОУН „Перемога” в с. Бедевля Тячівського району в другій половині сорокових років минулого століття тільки започатковується. Її підпільну діяльність досі ніхто не вивчав і про неї не написано жодних матеріалів. Автор статті вперше опрацював архівно-слідчу кримінальну справу і вперше подає на суд читача свою коротку розвідку про репресованих громадян тоталітарним режимом. Крім цього, мешканець Бедевлі Василь Маркуш допоміг автору статті зібрати короткі спогади та деякі короткі відомості біографічного характеру від самих засуджених Юрія Маханця, Василя Бедея, Миколи Фабриція та інших учасників цієї організації.

* * *

Тепер відомо, що на території Закарпатської області у післявоєнний період „діяло” чимало так званих антирадянських організацій і груп, створених як самими їх учасниками, так і провокативним методом таємними агентами колишнього КДБ. Вищезгадана організація в Бедевлі була створена на базі такої допомоги.

Серед антирадянських організацій були такі, що склалися з учнів одного або кількох класів однієї середньої школи чи технікуму („Безробітна партія “ і „Воля” з с. Великі Лучки Мукачівського району, „Молода гвардія” з м. Берегова, „Смерть” з м. Ужгород, з одного окремого міста і навколишніх сіл („Спілка визволення Закарпаття” з с. Макарівово Мукачівського району, „Нескорена юність” з м. Мукачева, „Зоря Підкарпаття” з м. Виноградів), а також з декількох районів (організації Хустського педучилища, „ЗУП”(Закарпато-українські повстанці), „Смевор-у” (Смерть ворогам України) та ін. Діяли й такі організації, які не мали своєї назви, зокрема, в Хусті, Перечині, в Білках Іршавського, Березові Хустського, Річці Міжгірського, Чопі Ужгородського, Великому Бичкові Рахівського районів.

Неоднозначним, а іноді й суперечливим був і зміст їх роботи. Так, одні збиралися на конспіративні збори, але не завжди вели відповідні протоколи, інші ні; частина учасників підпільних антирадянських організацій приймала клятву, більшість цього не робила і не писала та-